

Szczaniecki, Michał

"La société féodale : la formation des liens de dépendance", Marc Bloch, Paris 1939 ; "La société féodale : les classes et le gouvernement des hommes", Marc Bloch, Paris 1940 : [recenzja]

Przegląd Historyczny Zeszyt dodatkowy, 430-432

1948

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Przedmiotowo praca niniejsza pokrywa się częstokroć z monografią o Bogusławie; góruje jednak nad nią szerokością ujęcia i pogłębieniem analitycznym wypadków. Ma ona podstawowe znaczenie dla określenia pozycji Pomorza Zachodniego w drugiej połowie XII wieku.

Gerard Labuda

CESAR E. DUBLER: Über das Wirtschaftsleben auf der Iberischen Halbinsel vom XI zum XIII Jahrhundert. Beitrag zu den islamisch-christlichen Beziehungen. Abhandlung zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Univ. Zürich. Winterthur 1943, s. 43.

Rozprawa ta to przede wszystkim zestawienie materiału do dziejów gospodarczych półwyspu w okresie arabskim. Autor opiera się na szerokiej podstawie źródłowej, czerpiąc informacje głównie z pisarzy muzułmańskich. Praca D. przypomina pod względem układu i metody książki niemieckiego orientalisty G. JACOBA dotyczące życia ekonomicznego wschodnich krajów Islamu. Na szczególną uwagę zasługuje bogata bibliografia i liczne urywki z pism autorów arabskiego średniowiecza, cenne szczególnie dla historyków gospodarczych, którzy z nieznanymi języków wschodnich natrafiają na trudności przy korzystaniu ze źródeł arabskich.

M. M.

MARC BLOCH: La société féodale. La formation des liens de dépendance, Bibliothèque de synthèse historique. Evolution de l'humanité, dirigée par Henri Berr, t. XXXIV, Paris, Albin Michel, 1939, s. XXVI + 472 i 4 ryc.

MARC BLOCH: La société féodale. Les classes et le gouvernement des hommes, Bibliothèque de synthèse historique, j. w., t. XXXIV bis, Paris, 1940, s. XVIII + 288 i 8 ryc.

Oba omawiane tomy, wydane w znakomitej serii *Evolution de l'humanité* stanowią jedną całość. Trudno nazwać niniejszą syntezę dziełem życia MARC BLOCHA. Wielki ten i nieodżałowanej pamięci uczoney zginął we Francji w 1940 r., rozstrzelany przez okupantów, zginął w pełni sił i twórczości naukowej, w okresie gdy program jego prac naukowych obejmował jeszcze wiele monumentalnych dzieł; którymi nie dane mu już było wzbogacić kultury europejskiej. Trudno nie powstrzymać się od tych kilku uwag, gdy lektura jego Społeczeństwa feodalnego w pełni uświadamia nam ogrom straty, jaki poniosła nauka na skutek tragicznej, przedwczesnej śmierci tego wielkiego uczonego.

Wiadomo, że ostatnio F. L. GANSHOF (Qu'est-ce que la féodalité?, 2-e éd., Neuchâtel-Bruxelles, 1947) proponuje przeciwstawienie szerszemu pojęciu *société féodale* pojęcia ciaśniejszego, *féodalité*, obejmującego przede wszystkim aspekt prawny i prawno-techniczny feudalizmu. Przedmiotem omawianego dzieła M. BLOCHA jest społeczeństwo feodalne (*La société féodale*). Zwróćmy więc odrazu uwagę na fakt, że autor nadaje pojęciu temu charakter nader szeroki uwzględniając cały aspekt społeczny i polityczny feudalizmu. W podobny sposób traktował też zagadnienie J. CALMETTE w swej zwiezłej feodalizmowi poświęconej książce (*La société féodale*, 4-e éd., Paris, 1938, Coll. Armand Colin).

Autor słusznie podkreśla, że główny problem jego dzieła zaznaczony już jest niejako w samym tytule. Chodził bowiem przede wszystkim o ścisłe określenie znaczenia terminu *société féodale*. Nazwa ta odnosi się do społeczeństwa zachodnio-europejskiego w okresie od VIII w. do pierwszych dziesiątków XIII w. Trzeba więc należycie sprecyzować cechy tego społeczeństwa i wskazać na odrębności, które okres ten wyróżniają wśród innych okresów historii, trzeba wyjaśnić genezę tych cech i omówić ich późniejsze przeżytki. Na tej podstawie przeprowadzić będzie dopiero można dalsze studia historyczno-porównawcze nad feudalizmem w innych, nieeuropejskich krajach. Praca M. BLOCHA jest więc na wielką skalę zakrojoną syntezą. Dzieło swe autor rozbił na dwa tomy. Podział materiału jest znamienity i nawskroś oryginalny. Tom pierwszy zasadniczo poświęcony jest wytworzeniu się związków zależności, związków, które nadały całemu ustrojowi lennemu tak specyficzne zabarwienie. Jednakowoż ta powstała w średniowieczu sieć zależności o indywidualnym raczej charakterze nie wyczerpywałaby pojęcia ustroju lennego. W ustroju lennym dokonywa się również podział społeczeństwa na szersze grupy zhierarchizowane i różniące się

między sobą znaczeniem. Stąd też drugi tom poświęca autor zagadnieniu klas społecznych i władzy publicznej (*Les classes et le gouvernement des hommes*).

Tom I podzielony jest na 2 części: w pierwszej części autor analizując środowisko w którym powstał feudalizm omawia najpierw znaczenie inwazji muzulmańskich, węgierskich i normandzkich, by w sposób wyczerpujący przedstawić ich destruktywny wpływ na społeczeństwa zachodnio-europejskie. Dalsze rozdziały poświęcone są ogólnym warunkom życia i atmosferze duchowej epoki. I tu odrazu autor wyróżnia dwa okresy feudalizmu. Okres pierwszy trwa do XI w. W czasie tym rozpoczyna się już okres drugi feudalizmu, ustaje zagrożenie Europy przez inwazje obce, dokonywa się gruntowne przekształcenie struktury gospodarczej, duchowej, intelektualnej, kultury prawnej etc. To wyróżnienie dwu okresów feudalizmu ma zasadnicze znaczenie dla całej syntezy M. BLOCHA. Uzasadnienie zaś tego podziału należy do najbardziej interesujących części jego dzieła. — Na część drugą I tomu składają się trzy księgi poświęcone: 1) związkom krwi, 2) wasalstwu i lennu, oraz 3) związkom zależności w klasach niższych. Na szczególną uwagę zasługują księga 1. Wyniki jej zdają się wymagać rychłej konfrontacji ze znajomością ustroju rodowego w Polsce i w innych krajach Europy środkowej i wschodniej. Ustrój „rodowy” występujący w formie *lignage* był w średniowiecznej Europie zachodniej zbyt słaby, by wobec szerzących się objawów anarchii, mógł dać dostateczne oparcie jednostkom. Feodalizm, mimo, że w znacznym stopniu oparty jest na *lignage* powstał właśnie ze względu na konieczność zastąpienia czymś innym zbyt słabej więzi *lignage*. Autor przyjmuje zatem, że zwarty ustrój rodowy (*gens, Geschlecht*) przeciwstawił się wprowadzeniu feudalizmu. To jasne wyodrębnienie przez autora zagadnienia związków krwi jako ściśle związanego z samymi podstawami feudalizmu jest wielką jego zasługą naukową. W księdze 2 tomu I autor omawia zagadnienie wasalstwa i lenna. Podkreślić tu można ciekawe wyniki osiągnięte przez studia nad ewolucją znaczenia poszczególnych terminów technicznych, co pozwoliło autorowi na usunięcie wielu dotychczasowych niejasności. W księdze 3 na szczególną uwagę zasługują ustępy poświęcone seniorii. Senioria wiejska jest instytucją starszą od ustroju lennego, instytucją, która również miała przeżyć ten ustrój. W okresie lennym ciężary ludności wiejskiej ulegają naogół powiększeniu, feudalizm pociąga za sobą normalnie zacieśnienie stosunków osobistych między ludźmi. Z czasem, i to już w drugim okresie feudalizmu, w tej dziedzinie jak i w wielu innych, czynniki gospodarcze przyczyniają się do rozluźnienia tych stosunków, by przekształcić je ze stosunków osobistych w stosunki gruntowe. Senioria odtąd nabiera coraz to więcej charakteru gospodarczego, ziemskiego.

Drugi tom poświęcony jest społeczeństwu feudalnemu z uwzględnieniem aspektu innego niż związki zależności omawiane w I-ym tomie, mianowicie podziału na klasy i władzy publicznej. Na tom ten składają się również trzy księgi: 1) Klasy, 2) Władza publiczna (*Le gouvernement des hommes*) i 3) Feodalizm jako zjawisko społeczne (*La féodalité comme type social*). W pierwszej księdze główny nacisk jest położony na zagadnieniu genezy i ewolucji szlachectwa. Autor dobitnie podkreśla rolę miast jako elementu destrukcyjnego, ciała obcego w całej armaturze feudalnej. W drugiej księdze autor kładzie nacisk na wzrost znaczenia państwa dokonywujący się już w drugim okresie feudalizmu, przy czym podkreśla odwrócenie się stosunków z okresu poprzedniego, skoro dotychczasowe czynniki rozkładu stają się elementami konstruktywnymi. Trzecia księga t. II-go zawiera rezultaty całego dzieła. Zanotujmy więc to co wydaje się szczególnie ważne. Cechami feudalizmu (*société féodale*) jest: poddaństwo włościan, (*sujétion paysanne*), szerokie stosowanie lenna zamiast pensji, przewaga klasy wojskowej, obowiązki posłuszeństwa i opieki wiążące ze sobą ludzi a które szczególnie w klasie wojskowej przyjmują kształt czystego wasalstwa, rozdrobnienie władzy (źródło chaosu); wśród tego zachowanie się grup innego typu jak to „paranteli” i w szczególności państwa, które w drugim okresie feudalizmu nabiera nowej siły. — Porównanie tak scharakteryzowanego ustroju z ustrojem japońskim skłania autora, do przyjęcia tezy, że w Japonii istniał feudalizm. Feodalizm jest więc zjawiskiem wyłącznie zachodnio-europejskim i średniowiecznym. Autor zachęca do dalszych studiów historyczno-porównawczych, które może pozwolą na odkrycie ustrojów feudalnych w innych krajach i może również pozwolą na sprecyzowanie przyczyn ich powstawania. Autor nie zacieśniając pojęcia feoda-

lizmu do Europy jest jednak daleki od łatwego przyznawania etykiety feudalizmu ustrojom mającym pewne cechy wspólne z feudalnym ustrojem Europy średnio-wiecznej.

Od połowy XIII w. społeczeństwa europejskie odeszły od systemu feudalnego, niemniej feudalizm pozostawił po sobie pewne przeżytki jak seniorie, poddaństwo, próby odrodzenia wojsk prywatnych, zakonów rycerskich. Do dzieł dzictwa feudalizmu należy po dziś dzień w Europie istniejące szczególne stanowisko w społeczeństwie zawodowego żołnierza. Kontrakt lenny, umowa dwustronna, stoi u podstaw słynnego *ius resistendi* oraz u podstaw ustroju reprezentacyjnego, tj. ustroju stanowego, wyłonionego bezpośrednio z feudalizmu jak i parlamentarnego ustroju angielskiego.

Oceniając w całości omawiane dzieło MARC BLOCHA, kolosalną erudycję autora, wszechstronność stosowanych przez niego metod, szerokość horyzontów, technikę wykładu (aparatus źródłowy, pyszna bibliografia), nade wszystko jednak wartość osiągniętych rezultatów — nie popełnimy przesady, przyznając mu tytuł wielkiego arcydzieła.

Michał Szczaniecki

KARL PAGEL: Die Hanse, Oldenburg 1943, s. 531.

Książka P. ma charakter popularno-naukowy. Obejmuje ona dzieje Hanzy od pokoju sztralundzkiego w r. 1370 po zwycięstwo miast nad królem duńskim Waldemarem IV do połowy XVI w. Autor stara się dać wszechstronny obraz życia Hanzy w tym okresie, ale ujmując zagadnienia z punktu widzenia skrajnego szowinizmu niemieckiego. P. nie wnosi nic nowego do wiedzy historycznej, opierając się przeważnie na pracach starszych historyków niemieckich i nie licząc się zupełnie z dorobkiem naukowym innych narodów w tej dziedzinie. Książka jest obficie ilustrowana. Autor nie podaje aparatu naukowego.

M.M.

DZIEJE NOWOŻYTNE

GASTON ZELLER: Les institutions de la France au XVI-e siècle, Paris Presses Universitaires, 1948, s. XII, 434.

Praca znanego badacza XVI w. jest próbą zobrazowania ustroju Francji tego okresu. Pracę swą oparł autor na dość obfitej, ale bardzo nierównomiernej literaturze przedmiotu i na własnych badaniach źródłowych. Zadanie, jakie sobie postawił — zrekonstruowanie struktury państwa ówczesnego poprzez jego instytucje, było trudne, tym bardziej, że luki w opracowaniach przedmiotu musiał uzupełniać sam, by obraz nie był ułamkowy. W rozkładzie materiału stronę społeczną i gospodarczą potraktował drugoplanowo, kładąc nacisk na formę, polityczną ówczesnej Francji, na samo państwo. Nawet kościół i miasta, potraktowane w osobnych rozdziałach, rozpatrzył w dużej mierze od strony ich stosunku do państwa. O ile ograniczenie rzeczowe materiału dodaje zwartości pracy, to granice chronologiczne wypadły bardzo konwencjonalnie. W praktyce autora rozciągają się one najczęściej od Ludwika XII do Henryka VI, a więc na lata 1498—1610. Okres ten z punktu widzenia ewolucji form politycznych nie stanowi zwartej całości czy specjalnie wyodrębnionej fazy rozwojowej. Jeżeli będziemy go rozpatrywać od strony najważniejszej niewątpliwie instytucji jaką była władza królewska, to proces jej rozwoju w kierunku absolutystycznym ani się nie zaczął w tym okresie, ani nie skończył. Co ważniejsze, wojny religijne i Liga wywołały nie tylko zahamowanie, ale nawet cofnięcie tego procesu. Trzeba tu jednak usprawiedliwić autora: by ująć całość procesu należało by za daleko i wstecz i w przyszłość sięgać, lepiej więc było ze względów praktycznych przyjąć umowne ramy chronologiczne. Wy tłumaczyć można to i faktem, że wiek XVI istnieje jednak jako pojęcie zupełnie wyraźne w innych dziedzinach nauki historycznej.

Zaczyna autor swą książkę od przedstawienia terytorium i społeczeństwa Francji XVI w. Choć pokrótce, naszkicowane są tu ważne dla ustroju momenty —